

نقش ادراک محیطی در فهم و طراحی منظر فرهنگی فضاهای ورودی شهرها، مورد مطالعاتی: ورودی غربی گرگان*

فریبا قرایی^۱ - عطیه عینعلی^{۲*}

۱. دانشیار طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.
۲. کارشناس ارشد طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

تاریخ دریافت: ۹۵/۰۱/۲۳ تاریخ اصلاحات: ۹۵/۰۲/۰۵ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۰۵/۱۰ تاریخ انتشار: ۹۸/۰۶/۳۰

چکیده

امروزه اکثر ورودی شهرها، به جای تجلی ویژگی‌های هویتی و نمایاندن شناسنامه فرهنگی، به فضایی یکنواخت و کلیشه‌ای بدل شده‌اند که از فرط این یکنواختی، چندان هم قابل ادراک نیستند. بنابراین لازم است در کنار ایجاد و ارتقاء مسأله هویت در ورودی شهرها، به دنبال ایجاد مقدمات لازم برای درک این هویت نیز بود. به عبارت دیگر، تجلی هویت به شکلی ملموس و قابل درک برای ناظر در کلیه فضاهای شهری به خصوص ورودی شهرها، به عنوان اولین فضای آشنایی افراد با شهر، واجد اهمیت است. هدف از ارائه پژوهش پیش‌رو، بررسی نقش ادراک و عوامل تأثیرگذار بر آن، در فهم هرچه بیشتر منظر برآمده از هویت خاص یک محل می‌باشد که به طور ویژه روی ورودی غربی شهر گرگان انجام گرفته است. بدین منظور، این تحقیق کیفی در قالب مطالعه‌ای کاربردی و با روشی توصیفی-تحلیلی به واکاوی موضوع مذکور می‌پردازد و در خلال خود به ارائه جدول ماتریسی، جهت بررسی ارتباط مؤلفه‌های تأثیرگذار بر ادراک محیطی ورودی شهرها، با گونه‌های مختلف منظر فرهنگی پرداخته است. شیوه اصلی گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی، مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی می‌باشد. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد توجه به عوامل گوناگونی چون گروه‌های سنی و جنسی، حرکت یا سکون ناظر، پیاده یا سواره بودن ناظر، شهروند یا مسافر بودن ناظر و غیره در طراحی فضاها، در افزایش درک افراد از فضاهای هویت‌مند و دارای منظر فرهنگی اثرگذار می‌باشد. از طرفی به کارگیری عوامل گوناگون انسانی، انسان‌ساخت و عناصر طبیعی در ایجاد منظر فرهنگی قابل ادراک مؤثر می‌افتد. در ساماندهی ورودی شهر گرگان، به عنوان شهری شمالی با اقلیم منحصراً به فرد و محیط طبیعی ویژه، توجه خاص به عوامل طبیعی، به عنوان بارزترین عامل ایجاد منظر فرهنگی، مطرح می‌باشد. درگیر نمودن گروه‌های مختلف سنی، جنسی و غیره و طراحی متناسب با ویژگی‌های ادراکی آن‌ها تحت فعالیت‌های مختلفی چون ایجاد گلستان، کشاورزی شهری و آگروتوریسم و غیره می‌تواند دستیابی به منظر فرهنگی قابل ادراک را فراهم نماید.

واژگان کلیدی: ادراک محیطی، منظر فرهنگی، ورودی شهرها.

* این مقاله برگرفته از بخشی از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نویسنده دوم با عنوان «ارائه اصول طراحی به‌منظور ساماندهی و هویت‌بخشی مبادی ورودی شهر» با راهنمایی نویسنده اول و مشاوره مهندس مروارید قاسمی در گروه معماری دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر تهران می‌باشد.

** E-mail: atiehaynali@yahoo.com

۱. مقدمه

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر ادراک محیطی ورودی شهرها، با گونه‌های مختلف منظر فرهنگی پرداخته شده است. بدین ترتیب که انواع منظر فرهنگی در یک طبقه‌بندی کلی در ستون‌های این جدول و مؤلفه‌های مؤثر بر ادراک در ورودی شهرها در ردیف‌ها قرار گرفته‌اند. در صورت داشتن ارتباط ردیف‌ها و ستون‌ها با یکدیگر، عوامل سازنده این ارتباط، در خانه محل تلاقی معرفی شده است. با روشی مشابه در نمونه مورد مطالعاتی نیز، با توجه به شرایط طبیعی و موقعیت خاص شهر گرگان، عوامل مؤثر بر ایجاد منظر فرهنگی در ستون‌ها و عوامل ادراکی تأثیرگذار در ورودی این شهر در ردیف‌ها لحاظ شده‌اند و راهکارهای مربوطه از تلاقی ستون‌ها و ردیف‌ها استخراج شده است.

۳. پیشینه تحقیق

در این قسمت به بررسی طرح‌های پیشنهادی برای ورودی‌های شهر فرانکلین و نیز تحقیقات انجام شده درباره منظرسازی‌های انجام گرفته در جاده‌های شهر تگزاس پرداخته می‌شود. ورودی‌های شهر فرانکلین به دلیل توجه به عناصر هویتی شهر و تبلور نمادین این عناصر در ورودی‌ها و تأثیری که به‌طور مستقیم بر ادراک ناظرین می‌گذارد، مورد بررسی قرار گرفته است. فرانکلین، زمانی مرکز صنعتی تولید کاغذ بوده است و درخت به‌عنوان نماد و سمبلی برای آن در نظر گرفته شده است. همان موجود شهر از یک درخت ماموت ساخته شده که نماد کارخانه ااره و قطعات الوار می‌باشد. در بررسی و بازبینی شرایط موجود از ویژگی‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی شهر فرانکلین برای ارتقاء دروازه‌های شهر استفاده می‌شود. به‌طور مثال پیچ و تاب‌های رودخانه شهر، به‌عنوان یک کاتالیزور برای توسعه طراحی مدنظر است. همچنین مصالح به‌کار رفته در مونومان‌ها از آجر می‌باشد و نوع پوشش گیاهی ترکیبی از گل‌ها هستند که بازتابی از استفاده تاریخی شهر از آجر و گونه‌های مختلف گیاهی می‌باشند. در ورودی‌هایی که از مجاورت رودخانه می‌گذرند، سعی شده است نرمی رودخانه، خود را در پلان ورودی بازتاب دهد. به همین دلیل دیوارهای دو طرف جاده، منحنی طراحی شده‌اند تا منعکس‌کننده حرکت آب رودخانه و انتقال‌دهنده احساس آرامش به افراد گذرنده از آن باشند. در ورودی دیگر این شهر، همان در وسط خیابان حفظ می‌شود و در دو طرف جاده بناهای آجری بال‌مانند رو به ترافیک عبوری ایجاد و محوطه‌سازی در یک ردیف به موازات حرکت سواره انجام می‌شود تا این حرکت عبوری را دامن زند (Kimley-Horn & Associates, 2009). مقاله «اثرات بهبود محوطه‌سازی (منظر) بر روی ایمنی جاده‌ها در تگزاس» بر مبنای فرضیه روانشناسان محیط‌زیست که معتقدند: «مناظر جاده‌ای ممکن است، باعث کاهش اثرات استرس در حین رانندگی و افزایش توجه شود، به آزمایش این موضوع پرداخته است». برای این منظور ۶۱ بخش جاده‌ای در تگزاس که

مبادی ورودی شهرها، از آنجایی که اولین مکان آشنایی افراد با شهر هستند؛ نقش عمده‌ای در تصویرذهنی آن‌ها از شهر ایفا می‌نمایند. ورودی‌ها از گذشته تاکنون شکل‌ها و نقش‌های گوناگونی برعهده داشته‌اند که به فراخور زمان دچار تغییراتی شده و در فرآیند این تغییر، ورودی در شکلی جدید متبلور شده است. نکته مهم اینجاست که این تغییر و تحولات به همسانی و یکنواختی اغلب ورودی‌ها منجر شده و همین موضوع علت اصلی توجه این پژوهش به موضوع هویت در ورودی‌هاست؛ اما نمی‌توان به موضوع وجود هویت در ورودی‌ها بسنده نمود، بلکه باید این هویت را برای افراد گوناگون، قابل درک نیز نمود. بدیهی است که هویت به‌طور ذاتی، امری معنایی است که عامل تمایز عنصری از عنصر دیگر می‌باشد؛ زمانی که بخواهیم هویت را از امری کاملاً معنایی خارج کرده و در بستری قابل درک از نظر ناظر خارجی، به تجسم درآوریم؛ زمینه برای ایجاد منظر فرهنگی قابل ادراک فراهم می‌شود. طبق تعاریف گوناگون، منظر فرهنگی در واقع نمایشی از تعامل پایدار انسان با محیط زیستش می‌باشد. به همین دلیل پایداری نیز جزئی جدانشدنی از منظر فرهنگی می‌باشند. فضای ورودی شهرها، به‌عنوان یک فضای واسط بین طبیعت و شهر عمل می‌کنند، به همین دلیل، زمینه برای بروز منظر فرهنگی حاصل از تعامل پایدار انسان با محیط‌زیست، بیشتر فراهم می‌شود که البته دارای پتانسیل فراوانی برای طراحی قابل ادراک نیز می‌باشد. به‌طور مثال طراحی فضاهایی برای کشاورزی شهری که خود نمایانگر ارتباط پایدار انسان با محیط‌زیستش است، نمونه خوبی از منظر فرهنگی می‌باشد که به‌طور بالفعل و بالقوه، قابلیت ادراک برای گروه‌های مختلف استفاده‌کنندگان از فضا را دارد. این مطلب نیز گفتنی است که مناظر فرهنگی، صرفاً به نوع طبیعی آن محدود نمی‌شود و ساخته‌های دست بشری نیز، با دارا بودن شرایط خاص می‌توانند جزء منظر فرهنگی محسوب شوند. با این تفاسیر می‌توان گفت که مسأله ادراک محیطی در جهت فهم بهتر و کامل‌تر هویت فضاهای ورودی شهر و طراحی هرچه بهتر آن، عامل کلیدی است. تجلی هویت به شکلی ملموس و قابل درک برای ناظر، باعث شده است در مقاله پیش‌رو، به موضوع ادراک محیطی منظر در ارتباط با ویژگی‌های هویتی پرداخته شود. به‌عبارت دیگر این تحقیق به دنبال منظر فرهنگی قابل ادراک در فضاهای ورودی شهر است.

۲. روش تحقیق

این مطالعه با رویکرد کیفی با روش توصیفی و تحلیلی به واکاوی مباحث هویت و منظر فرهنگی می‌پردازد. شیوه اصلی گردآوری اطلاعات در این تحقیق به‌صورت اسنادی، مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی می‌باشد. در این پژوهش، در خلال یک جدول ماتریسی به بررسی ارتباط

و فضا را با آن می‌سنجیم. پس تشخیص هویت در واقع نوعی ارزش‌گذاری یا تعیین کیفیت است که بین فضا با اندوخته‌های ذهنی فرد از تجربیات مستقیم تا فرهنگ و سنت ارتباط کاملی برقرار می‌کند (Komeyli, 2008, p. 171). براساس مدل اکولوژیک ادراک، ادراک ویژگی‌های الگویی محیط ساخته شده باید آموخته شوند. گاهی فرآیند یادگیری روشن است و عرف اجتماعی به‌طور طبیعی از طریق فرآیندهای اجتماع‌پذیری آموخته می‌شود. این مدل بر اهمیت فرهنگ در درک معانی محیط ساخته شده تأکید دارد (Lang, 2011, p. 241). عوامل عدیده‌ای در ادراک انسان از محیط و فضا ایفای نقش می‌نمایند. در ادامه عوامل مؤثر بر شکل‌گیری ادراک محیطی از دیدگاه اندیشمندان مختلف در جدول ۱ خلاصه شده است.

جدول ۱: عوامل مؤثر بر ادراک محیط از دیدگاه اندیشمندان و محققان مختلف

نام اندیشمند	عوامل مؤثر بر شکل‌گیری ادراک محیطی و بروز تنوع ادراکی
آموس راپاپورت	تجربه‌های پیشین / طبقه اجتماعی / پیشینه فرهنگی
ادوارد هال	تغییر توانایی‌های فردی در اثر یادگیری / جنسیت / فرهنگ
یورگ گروتر	عوامل اجتماعی و روانی / تفاوت‌های فرهنگی
جان لنگ	تجربیات پیشین / نیازها و انگیزش‌ها / محیط فرهنگی / شخصیت فردی انسان
کرمونا و همکاران	تحولات اجتماعی و فرهنگی / تجربیات شخصی / نظام ارزش‌ها / تفاوت‌های شخصیتی افراد
برادی و همکاران ^۱	شاخص‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی / فاصله و مجاورت / سابقه سکونت
سانتوس و همکاران ^۲	عوامل فیزیکی و کالبدی محیط / شاخص‌های اجتماعی / شاخص‌های فردی / ویژگی‌های مسکن
ویشر ^۳	عوامل فیزیکی و کالبدی محیط / علائق، احساسات، خاطرات و انتظارات / زمینه اجتماعی / زمان
نقی زاده	جهان‌بینی (طراح و جامعه) / فرهنگ / تاریخ / آگاهی‌ها و انتظارات جامعه / قوای مختلف انسان

(Kazemi & Behzadfar, 2013, p. 78)

جریان، خوانایی، جهت‌یابی) (Blumentrath & Tveit, 2014, p. 41). این ویژگی‌ها می‌تواند در ادراک بهتر آن، مؤثر واقع شود. در نوع دوم، ناظر، موقعیتش، احساسات و ارزش‌هایش، قوای حسی‌اش و غیره، در امر ادراک، مؤثر واقع می‌شوند که این نوع از ادراک در پیوندی ناگسستگی با نوع اول قرار می‌گیرد. در این زمینه توجه به گروه‌های جنسی و سنی گوناگون و گروه‌های خاص، توجه به سواره یا پیاده بودن ناظر، حرکت یا سکون ناظر، شهروند یا مسافر بودن ناظر و غیره مهم می‌باشد. به‌طور کلی توانایی‌ها و نیازهای ناظر باید در امر ادراک ورودی‌ها مدنظر قرار گیرد. از نظر لنگ، نقش حرکت در ادراک محیط مهم است و انسان می‌آموزد که بین جزئیات ریز و عناصر کلی‌تر محیط تمایز قائل شود (Lang, 2011). به‌طور مثال با توجه به این که سرعت حرکت پیاده با سواره متفاوت است، آنچه که توسط ناظر سواره درک می‌شود از نظر ناظر پیاده گسسته می‌نمایند. بنابراین درک فضای شهری برای پیاده‌ها به نوعی سلسله‌مراتب در مقیاس ریزتر نیازمند است.

محوطه‌سازی شده بودند؛ در مقایسه با قبل از منظرسازی مورد آزمایش قرار گرفت. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که یک کاهش مشخص در نرخ تصادفات بعد از بهبود محوطه‌سازی وجود دارد (Mok, Landphair, & Naderi, 2006) و منظرسازی، مستقیم یا غیرمستقیم با درگیر نمودن مسائل ادراکی، هوشیاری رانندگان را افزایش و تعداد تصادفات را کاهش می‌دهد.

۴. ادراک محیطی

هر فضا به‌رغم موجودیت خارجی مستقل، در فرآیند ادراک به پدیده‌ای ذهنی تبدیل می‌شود و ما در فرآیند این همانی از این تصویر ادراکی و ذهنیت خود بهره می‌گیریم

بنابراین می‌توان گفت عوامل گوناگون در زمینه ادراک محیطی، در دو دسته کلی قابل طبقه‌بندی هستند که البته در ارتباط دوسویه با یکدیگر نیز قرار گرفته‌اند: تعدادی از آن‌ها به نوع عوامل محیطی پیرامونی و تعدادی از آن‌ها به ویژگی‌های ناظر بستگی دارند. در ابعاد مربوط به نوع اول عوامل مختلفی دخالت دارند. عواملی چون محصوریت فضایی، تعریف‌شدگی لبه فضاها، سلسله‌مراتب فضایی (Gharib, 2003) می‌توانند مثال‌هایی از نوع اول باشند. جاده‌ها به‌عنوان مسیرهای ورودی شهرها به‌عنوان یک ساختار مستقل، در ارتباط با محیط پیرامون و در ارتباط با حرکت عبورکنندگان می‌توانند دارای ویژگی‌هایی باشند: الف. ویژگی‌های بصری جاده‌ها، به‌عنوان یک ساختار مستقل (ارتباط و بهم پیوستگی، تجسم‌پذیری، سادگی، رؤیت‌پذیری، کیفیت بالا و نگهداری، طبیعی بودن)، ب. ویژگی‌های بصری جاده‌ها در ارتباط با محیط پیرامونش: (عجین شدن، تضاد)، ج. ویژگی‌های بصری جاده‌ها در ارتباط با حرکت عبورکنندگان از جاده: (تنوع، زیبایی‌شناسی

انتظار یک ورودی است (Pakzad, 2011) هم می‌تواند بر روی ادراک انسان از آن فضا تأثیرگذار باشد. با جمع‌بندی کلیه مطالب مربوط به ادراک، در جدول ۲، مؤلفه‌های اصلی تأثیرگذار بر ادراک ورودی‌های شهر بیان می‌شود:

ورودی شهر باید به واردشوندگان نوعی خوشامدگویی ارائه دهد. حس پذیرش در شهر با عواملی چون دل‌بازی محیط، حضور عناصر طبیعی، حفظ و تقویت دیدها به مناظر و نیز داشتن امکانات رفاهی راحتی کالبدی و کاربری قابل دستیابی است. خوانایی و وضوح مسیر ورودی و نیز تشخص و نمادین بودن آن نیز که از دیگر توقعات مورد

جدول ۲: مؤلفه‌های اصلی تأثیرگذار بر ادراک ورودی‌ها

مؤلفه‌های اصلی	
• جهان‌بینی، فرهنگ، انتظارات و ارزش‌ها	• طبیعی بودن
• قوای حسی و عقلی	• عجین شدن قاعده‌مند
• همه‌شمولی فضا و توجه به توانایی‌ها و نیازهای ناظر	• تنوع
• محصوریت فضا، تعریف‌شدگی آن و ارتباط و بهم پیوستگی	• زیبایی‌شناسی جریان (به لحاظ زمان، سرعت و حرکت)
• تسلسل و توالی فضایی	• خوانایی و جهت‌یابی آسان
• تجسم‌پذیری	• کیفیت بالا و نگهداری
• رؤیت‌پذیری	• تشخص و هویت‌مندی

آن سفر می‌کنند؛ را نیز شامل می‌شود» (Kaya, 2002). این منظر فرهنگی می‌تواند شامل جنبه‌های نامحسوسی چون آکوستیک، بویایی و غیره نیز باشد (Danesh, Pajouh, Taghi bakhsh, & Baba mohammad, 2013). نول اعتقاد دارد: «از اواخر قرن ۱۹، منظر شهری به لحاظ کیفیت اثرات زیبایی‌شناسی، دچار اختلال شده است. این اختلال در از دست رفتن تنوع، طبیعت، ساختار روستایی، نواحی هویت‌مند و کیفیت‌های دید، بارز شده است. وی معتقد است که بهبود زیبایی‌شناسی منظر در گرو بهبود پایداری منظر خواهد بود. این پایداری باید همه جنبه‌های مربوط به طبیعت و منابع را مدیریت نماید. همچنین جنبه‌های ادراکی- زیبایی‌شناسانه منظر و طبیعت نیز باید مورد توجه قرار گیرد. به اعتقاد نول پایداری حاصل نخواهد شد مگر وقتی که اقتصاد، اکولوژی و فرهنگ در یک پروسه اقتصادی با هم هماهنگ شوند و هیچ تخریبی در منابع و طبیعت ایجاد نکنند. همچنین وی معتقد است منظر شهری پایدار فضاها و مکان‌هایی هستند که طبیعت در آن به‌طور آزاد و خودبه‌خود می‌تواند توسعه یابد» (Nohl, 2001, p. 227).

به‌طور کلی منظر فرهنگی در یک طبقه‌بندی کلی می‌تواند به سه دسته طبیعی، انسان‌ساخت و انسانی تقسیم شود. به‌عبارت دیگر هر شهر در بستری از طبیعت شکل گرفته است. اقلیم، ویژگی‌های طبیعی مانند: توپوگرافی، عناصر طبیعی همچون کوه، زمین‌های کشاورزی و غیره می‌توانند از عوامل طبیعی ایجادکننده منظر فرهنگی در ورودی‌ها محسوب شوند و عناصر هویتی چون سمبل‌ها و نشانه‌ها، عملکردهای خاص و فعالیت‌های بومی یک شهر،

۵. منظر فرهنگی و عوامل سازنده آن

منظر بیانگر تاریخ و نمایانگر جنبه‌های نامحسوسی از فرهنگ شهری است (Türkyılmaz, 2016, p. 503). در تعریف کنوانسیون منظر (۲۰۰۰) آمده است: «منظر یک منطقه‌ای است که توسط مردم ادراک می‌شود و کاراکتر آن توسط تعامل عوامل طبیعی و انسانی به‌وجود آمده است» (Enache & Craciun, 2013, p. 310). ناسار (۱۹۹۲) معتقد است، «مفاهیم فرهنگ بومی زیبایی منظر، مانند یک برجسب نظارت و یک استاندارد برای درک منظر هستند» (Naveh, 1995). منظر فرهنگی، جایی است که استفاده از زمین منعکس‌کننده ترکیبی از فرصت‌های زیست‌محیطی (مانند: شیب، آب‌وهوا، حاصلخیزی خاک) و تلاش انسانی است (Azari-Dehkordi, 2011, p. 55). شخصیت یک چشم‌انداز فرهنگی ناشی از ترکیب عواملی مانند: الف. زمین‌شناسی، شکل اراضی، پوشش گیاهی، استفاده از زمین، زمینه و الگوهای اسکان انسانی؛ ب. زمینه گذشته، حال و یا آینده آن و ج. رابطه بین عوامل بیوفیزیکی و فرهنگی می‌باشد. بنابراین ویژگی‌های یک چشم‌انداز فرهنگی می‌تواند خود را در ترکیب عناصر طبیعی و فرهنگی اکوسیستم‌های زمینی برای ایجاد مکان‌های منحصربه‌فرد با محیط‌زیست و اقتصاد خاص و نیز ارزش‌های عملکردی و اجتماعی تجلی دهد (Azari-Dehkordi, 2011, p. 56). هویت هر فضا در واقع از تعامل طبیعت و اجزای فرهنگی منظر در طول زمان ایجاد می‌شود. جکسون^۴ (۱۹۸۴) معتقد است: «این مفهوم نه فقط مکان‌های خاص و منحصربه‌فرد، بلکه مکان‌های روزمره مانند جاهایی که افراد زندگی و کار می‌کنند و یا به

منظر پایدار مؤثر واقع شوند، عواملی چون فرهنگ، در نظر گرفتن طبیعت در کنار عناصر انسان ساخت، شناسایی آسان، طبیعت وحشی، به نمایش گذاشتن خودپویایی، خودسازماندهی و خودتولید منظر و در عین حال ساختارهای طبیعی و غنی از این جمله هستند (Nohl, 2001). بسته به موقعیت ناظر، منظر شهری می‌تواند در مقیاس‌های متفاوتی مطرح شود که به میزان ارتفاع ناظر، جهت دید ناظر، زمان نظاره و وسعت محدوده نظاره شده، جهت و هنگام نظاره، سرعت ناظر، نوع وسیله حرکت‌دهنده، موقعیت ناظر و همچنین سابقه ذهنی او از فضاهای شهری به علاوه دانش و آگاهی‌های او در مورد فضا بستگی دارد (Naghizadeh, 2007, p. 41). با توجه به گستردگی مباحث، رابطه بین ادراک محیطی و منظر فرهنگی در فضای ورودی شهر در جدول ۳ تبیین شده است.

ساخت‌وسازهای هویت‌مند و مطابق با کاراکتر بومی، پربایی مراسم‌های خاص در زمان‌های خاص چون انواع جشن‌ها، ویژگی‌های خاص اهل شهر مانند زبان، پوشش، نوع اغذیه مصرفی و غیره، اصوات گوناگون، تکنولوژی‌های خاص نیز می‌توانند به‌عنوان نمود انسانی و انسان‌ساخت منظر فرهنگی تلقی شوند.

۶. رابطه ادراک محیطی با منظر فرهنگی به‌عنوان گونه‌ای از منظر

از آنجایی که منظر شهری، کالبد و کیفیت شهر را توأمان دربرمی‌گیرد، می‌توان ادعا نمود که ادراک شهر همان تفسیر منظر شهری است (Atashinbar, 2010, p.). عوامل گوناگونی می‌توانند در مسائل ادراکی تحت شرایط منظر پایدار و منظر فرهنگی به‌عنوان نمونه‌ای از

جدول ۳: تبیین رابطه ادراک محیطی با منظر فرهنگی در فضای ورودی شهر

مقیاس	انواع منظر فرهنگی		عوامل مؤثر بر ادراک		
	طبیعی	انسان‌ساخت		انسانی	
شهر		<ul style="list-style-type: none"> • معماری و شهرسازی متناسب با ارزش‌های بومی و محلی 	<ul style="list-style-type: none"> • نمایش لهجه، گویش، لباس، آیین و غیره 	<ul style="list-style-type: none"> • جهان‌بینی، فرهنگ، انتظارات و ارزش‌ها 	
		<ul style="list-style-type: none"> • حفظ و ارتقای عناصر اکولوژیک و خصوصاً عناصر اکولوژیک دارای غنای حسی 	<ul style="list-style-type: none"> • تقسیم‌بندی عمودی در نماها متناسب با حواس قابل درک انسانی 	<ul style="list-style-type: none"> • قوای حسی و عقلی 	
			<ul style="list-style-type: none"> • توجه به گروه‌های جنسی و سنی و گروه‌های خاص، توجه به سواره یا پیاده بودن ناظر، توجه به ارتفاع ناظر، توجه به حرکت یا سکون ناظر، توجه به شهروند یا مسافر بودن ناظر، توجه به جهت دید ناظر، توجه به زمان نظاره و وسعت محدوده نظاره شده و غیره 		<ul style="list-style-type: none"> • همه‌شمولی فضا و توجه به توانایی‌ها و نیازهای ناظر
		<ul style="list-style-type: none"> • استفاده از انواع پوشش گیاهی برای ایجاد محصوریت 	<ul style="list-style-type: none"> • تداوم کالبدی با ساخت و ساز در زمین‌های بایر بین توده‌ها 		<ul style="list-style-type: none"> • محصوریت فضا، تعریف‌شدگی آن و ارتباط و بهم پیوستگی
		<ul style="list-style-type: none"> • تعادل عناصر طبیعی و انسان‌ساخت در دو سمت جاده 	<ul style="list-style-type: none"> • سلسله مراتب در روند ساخت‌وسازها و فعالیت‌های ورودی مانند ریز شدن و تدقیق جزئیات بدنه‌ها و دانه‌بندی ریزتر در فرآیند نزدیک شدن به شهر 		<ul style="list-style-type: none"> • تسلسل و توالی فضایی
		<ul style="list-style-type: none"> • وضوح نشانه‌های طبیعی 	<ul style="list-style-type: none"> • تقویت نشانه‌ها در فضا، وضوح علائم 		<ul style="list-style-type: none"> • تجسم‌پذیری

	<ul style="list-style-type: none"> • توجه به مقیاس حرکت سواره و پیاده، عدم وجود ساخت و سازهای مانع دید به عناصر مصنوع با ارزش همچون نشانه‌های شهری، سیلوئت شهر و غیره 	<ul style="list-style-type: none"> • عدم وجود ساخت و سازهای مانع دید به عناصر طبیعی اطراف محور 	<ul style="list-style-type: none"> • رؤیت پذیری
<ul style="list-style-type: none"> • توجه به امر مشارکت مردمی در نگهداری و ارتقای فضاها 	<ul style="list-style-type: none"> • پاکی و عاری از آلودگی‌های زیست‌محیطی • استفاده از مصالح مرمت‌پذیر بومی 	<ul style="list-style-type: none"> • پاکی طبیعت و عاری از آلودگی‌های زیست‌محیطی 	<ul style="list-style-type: none"> • کیفیت بالا و نگهداری
		<ul style="list-style-type: none"> • طبیعت وحشی و خودانگیخته در کنار طبیعت طراحی شده 	<ul style="list-style-type: none"> • طبیعی بودن
	<ul style="list-style-type: none"> • ساخت‌وسازهای هماهنگ با تباین مؤثر 		<ul style="list-style-type: none"> • عجین شدن قاعده‌مند
<ul style="list-style-type: none"> • توجه به گروه‌های مختلف سنی، جنسی، قومیتی و غیره 	<ul style="list-style-type: none"> • تنوع در نوع ساخت‌وساز و فعالیت به‌کار گرفته شده و مناظر طبیعی 		<ul style="list-style-type: none"> • تنوع
	<ul style="list-style-type: none"> • دیدهای متنوع به مناظر، توالی و سلسله مراتب مناسب فضاها، مقیاس و جزئیات متناسب با سرعت و حرکت 		<ul style="list-style-type: none"> • زیبایی‌شناسی جریان (به‌لحاظ زمان، سرعت و حرکت)
	<ul style="list-style-type: none"> • هدایت دید با ایجاد و ارتقای نشانه‌ها، سادگی در طراحی، نورپردازی متناسب با نوع حرکت و سرعت 	<ul style="list-style-type: none"> • حمایت از دید به عناصر طبیعی 	<ul style="list-style-type: none"> • خوانایی و جهت‌یابی آسان
	<ul style="list-style-type: none"> • کالبد و فعالیت متشخص و متناسب با شخصیت شهر، المان‌ها و یادمان‌ها و غیره. 	<ul style="list-style-type: none"> • حضور اصیل عناصر طبیعی 	<ul style="list-style-type: none"> • تشخیص و هویت‌مندی

شاخص این ورودی، می‌توان به برج گرگان اشاره نمود که با ارتفاع ۵۷ متر یادآور سال پیروزی انقلاب به‌عنوان نمادی برای شهر گرگان در انتهای کریدور جاده ورودی و در میدان بسیج قرار گرفته است. از جمله مشکلات و محدودیت‌های بارز این ورودی، چهره ناخوشایند و آشفته‌ای است که کاربری‌های نامتناسب با شخصیت یک ورودی، به‌وجود آورده‌اند. معماری بی‌هویت، سرریز فعالیت‌های تعمیرگاهی و الحاقات ناهماهنگ از جمله مواردی هستند که این چهره ناخوشایند را تشدید می‌نمایند. گسترش و توسعه شهر به سمت زمین‌های کشاورزی ادامه دارد و منابع طبیعی را تهدید می‌نماید. کارخانه‌های اطراف محور ورودی از جمله کارخانه پنبه فاقد عملکرد و متروک شده‌اند. رودخانه فصلی انجیراب در بیشتر مواقع سال بی‌آب بوده، با دیوارهای بتنی محصور شده و به فضایی برای انباشت زباله و فاضلاب تبدیل شده است. فضاها اقامتی و پذیرایی مربوط به مسافری‌ها در این ورودی بسیار کم می‌باشد. در این ورودی کاربری‌های تفریحی و فراغتی، بسیار ناچیز و با کمی مبالغه، اصلاً وجود ندارد. فضای ورودی به‌خصوص در محور، کاملاً مردانه بوده و حضور زنان و کودکان بسیار کم‌رنگ می‌باشد.

۷. شناخت اجمالی و تحلیل ورودی غربی شهر گرگان

در ورودی غربی شهر گرگان، درختان چنار کاشته شده از ۱۵ کیلومتری شهر به‌صورت فشرده و بلندقامت در طرفین جاده، محصوریت خاصی در فضا ایجاد می‌کند. باغ‌ها و به‌خصوص زمین‌های کشاورزی اطراف محور نیز چشم‌اندازهای مطلوبی را فراهم نموده است. سالیان دراز، پنبه به‌عنوان مهم‌ترین محصول کشاورزی کشت‌شده در شهر گرگان و اطراف آن مطرح بوده و به‌عنوان نمادی از کشاورزی این منطقه درآمده است. چرای دام‌ها در فضاهای سبز اطراف جاده و دستفروشی‌های کنار جاده، منظره‌ای جالب را به همراه حسی روستا-شهری در ذهن ناظر ایجاد می‌نماید. با حضور در محور و میدان ورودی، چشم‌اندازهای بی‌بدیلی به کوه‌های دوردست و نیز تپه گردشگری هزارپیچ و جنگل کاری مصنوعی آن در محدوده بلافاصله ورودی رخ می‌نماید. از طرفی، رودخانه فصلی (انجیراب) یکی دیگر از عناصر اکولوژیکی این محور می‌باشد که جزئی از هویت طبیعی شهر گرگان محسوب می‌شود. از دیگر عناصر

جدول ۴: تحلیل سوات ورودی غربی شهر گرگان

منظر فرهنگی انسانی	منظر فرهنگی انسان ساخت	منظر فرهنگی طبیعی	
<p>- وجود فعالیت‌های محدود دستفروشی در لبه جاده</p>	<p>- وجود کریدور دید به سمت المان برج گرگان.</p> 	<p>- وجود عناصر اکولوژیک ارزشمند همچون زمین‌های کشاورزی، درختان چنار، رودخانه.</p> <p>- چرای دام‌ها در اراضی باز محور به‌عنوان یک تجربه خاص از ورودی برای مسافران.</p> <p>- آشنایی و علاقه‌مندی گروه‌های مختلف مردمی به کشاورزی و باغداری.</p>	توضیح:
	<p>- عدم وجود کاربری‌های نمایانگر هویت بومی و وجود کاربری‌های ناسازگار.</p> <p>- نبود فضاهای تعریف شده برای دستفروشان.</p> <p>- عدم وجود بناها با نماهای با ارزش در طول محور.</p> <p>- وجود کارخانه‌های متروک پنبه و غیره.</p>	<p>- کم‌رنگ شدن نقش رودخانه در اذهان مردم به دلیل کم‌آبی و یا خشک بودن و آلودگی در اغلب مواقع سال.</p> 	ضعف:
<p>- رواج کشاورزی و تمایل همگانی به این امر.</p> <p>- دستفروشی‌های موجود مجاور محور و قابلیت فعالیت‌های خودجوش مردمی.</p> <p>- عوامل هویتی و فرهنگی شهر گرگان مانند: الگوهای موجود در ساخت وسازهای بومی و تاریخی، پوشش گیاهی، سوغات خاص و غیره قابل نمایش در ورودی.</p>	<p>- الگوهای معماری بومی ارزشمند در بافت تاریخی شهر گرگان و قابلیت برجسته‌سازی این الگوها در ورودی شهر.</p> 	<p>- زمین‌های بایر و قابل پذیرش فعالیت.</p> <p>- تپه گردشگری هزارپیچ و جنگل‌های مصنوعی ایجادشده در آن در محدوده بلافصل.</p> <p>- وجود زمین‌های کشاورزی با قابلیت افزایش مشارکت مردمی، آموزش همگانی کشاورزی و نمایش هویت و فرهنگ بومی منطقه.</p> <p>- عناصر طبیعی موجود با قابلیت چشم‌انداز مطلوب و منظری اکولوژیک سرزنده و پویا.</p> <p>- بارندگی سالانه در منطقه و قابلیت مدیریت منابع آبی در آبدار نگهداشتن رودخانه.</p>	مزیت:
	<p>- رواج ساخت‌وسازهای بی‌هویت نسبت به کاراکتر شهر گرگان.</p>	<p>- از بین رفتن زمین‌های کشاورزی و باغات با ساخت‌وسازهای بی‌برنامه و توسعه‌های بی‌رویه.</p>	نقطه ضعف:

۸. ارائه راه‌حل‌های ساماندهی ورودی غربی شهر گرگان بر مبنای منظر فرهنگی قابل ادراک

با توجه به موارد فوق، این‌طور استنباط می‌شود که عناصر طبیعی در هویت‌بخشی به ورودی شهر گرگان نقش مهمی ایفا می‌نمایند. در ساماندهی ورودی شهرها به طریقی که برای ناظر قابل درک باشد؛ یکی از مؤثرترین راه‌حل‌ها این است که افراد به نوعی در فضا درگیر شوند. زمانی که انواع

فعالیت‌ها، کالبدها و مناظر پیرامونی و غیره با مفاهیم فرهنگی و خاص یک شهر رابطه تنگاتنگی ایجاد نمایند؛ حصول منظر فرهنگی قابل ادراک راحت‌تر می‌شود. با توجه به این مطالب و در راستای جدول ۳ و نیز در انطباق با شرایط ویژه ورودی موردنظر شهر گرگان، در جدول ۵ از برهم‌کنش مؤلفه‌های مربوط به منظر فرهنگی و ادراک محیطی، مجموعه‌ای از راهبردها و سیاست‌های خاص و موضعی برای ورودی غربی این شهر، به‌دست آمده است.

جدول ۵: راهبردها و سیاست‌های استخراج شده از برهم‌کنش ادراک محیطی با منظر فرهنگی در ورودی غربی گرگان

منظر فرهنگی			مؤلفه‌ها	
انسان ساخت و انسانی	طبیعی		ادراک محیطی فضای ورودی توسط ناظر	
• نمایاندن نمادهایی برای منطقه	• نمایاندن هویت بومی منطقه	• نمایاندن عناصر اکولوژیکی منطقه		راهبردها
	• ایجاد نمایشگاه و کارگاه‌های تولید و فروش اغذیه و صنایع دستی استان گلستان با حضور پرنسب زنان • ایجاد فعالیت‌های مشوق حضور خانواده در فضا مانند: پارک، مجموعه تجاری، کشاورزی شهری و غیره.	• ایجاد بستر مناسب برای آموزش و تفریح در زمین‌های کشاورزی و باغات اطراف محور از طریق کشاورزی شهری و آگروتوریسم • احداث اکوپارک		همه‌شمولی فضا
		• حفاظت و ارتقای درختان چنار دوطرف محور		محصوریت مناسب
• ایجاد مناظر موقت و متنوعی با کاشت گیاهان و محصولات کشاورزی در رنگ‌های مختلف به صورت قابل درک برای ناظر در ارتفاعات گوناگون و قابل تغییر در فصول مختلف همزمان با تغییر محصولات کاشت	• استفاده از جزییات طبقه‌بندی شده در نماها متناسب با حرکت و سرعت ناظر	• ایجاد فضاهایی برای استفاده بی‌واسطه افراد از عناصر طبیعی		توجه به محدودیت‌های ادراکی و نیازهای ناظر
• ایجاد گلستان به‌عنوان نمادی برای استان گلستان • طراحی پل روی رودخانه به‌منظور ورود نمادین به شهر گرگان • ایجاد موزه مشاهیر گرگان	• احیای فعالیت‌های بومی و هویت‌مند گذشته در ورودی • نمایاندن اصول معماری بومی در ساخت‌وسازها			خوانایی

دستور کارهایی بیان شده‌اند تا هرچه بیشتر منظر فرهنگی تعریف شده را برای افراد قابل درک نمایند. توجه به قوای حسی، همه‌شمولی فضا، از مهم‌ترین عواملی هستند که در این زمینه مورد تأکید قرار گرفته‌اند.

به‌منظور ایجاد منظر فرهنگی با تکیه بر شرایط اقلیمی و طبیعی و هویت خاص شهر گرگان، حوزه‌های گوناگونی در مدخل ورودی قابل تعریف است. تعدادی از مهم‌ترین این حوزه‌ها در جدول ۶ معرفی شده‌اند. در همین جدول

جدول ۶: تعدادی از حوزه‌های اصلی ساماندهی در ورودی غربی شهر گرگان

حوزه‌های اصلی	دستور کارها
آگروتوریسم- کشاورزی شهری	- فضاهایی مجهز، راحت و ارزان قیمت، برای اقامت شبانه گردشگران به‌وجود آید. - غرفه‌های سازماندهی شده به‌منظور فروش محصولات کشاورزی و باغی در این فضاها فراهم شود. - حضور گروه‌های مختلف، به‌خصوص فضاهای امن و قابل نظارت برای کودکان و نوجوانان جهت تعلیم و آموزش کشاورزی وجود داشته باشد.
اکوپارک	- به‌منظور نمایش ملموس طبیعت، نوع طراحی به‌کار گرفته شده، از نوع تأکید بر جنبه‌های وحشی طبیعت باشد، از انرژی خورشیدی در ایجاد روشنایی و در گرمایش گلخانه‌های اکوپارک استفاده شود. - در محیطی امن و کنترل شده، ضمن ایجاد فضاهای هیجان‌انگیز، کودکان و نوجوانان با امر بازیافت آشنا شوند. - امکان استفاده بی‌واسطه از درختان مثمر، برای افراد ایجاد شود. - در این فضا رستوران و کافی‌شاپ ارگانیک ایجاد شود.

گلستان	<p>- بخشی از فضا به نمایشگاه‌های فصلی از گل‌های گوناگون اختصاص یابد.</p> <p>- بخشی از فضا به مخاطبان برای کاشت گل اختصاص یابد.</p> <p>- در قسمت‌هایی از این فضا با کشت گیاهان عطری، عطرهای طبیعی تهیه شود.</p> <p>- در بخشی از فضا گیاهان دارویی، کشت شده و به فروش برسد.</p>
موزه مشاهیر	<p>- ورودی به این فضا به صورت شاخص از جاده دید داشته باشد.</p> <p>- ساختمان موزه مشاهیر، از معماری تاریخی شهر گرگان برگرفته و حال‌وهوای خانه‌های قدیم گرگان را داشته باشد.</p> <p>- چهره‌های نام‌آشنای منطقه در قالب مجسمه‌ها رخ بنماید و در اطراف هریک از این مجسمه‌ها، فعالیت‌هایی که باعث مشهورشدنشان شده‌است، تا حد ممکن بازسازی شود.</p>
موزه صنعت	<p>- در موزه صنعت، بخش‌های مختلف کارخانه، به‌طور نمادین، در معرض دید عموم قرار داده شود، با تجهیز قسمتی از کارخانه، زمینه برای تولید پوشاک پنبه‌ای فراهم شود.</p>

۹. نتیجه‌گیری

داشتن زیبایی‌شناسی جریان (به‌لحاظ زمان، سرعت و حرکت)، خوانایی و جهت‌یابی آسان و غیره از عوامل مؤثر بر ادراک مناظر فرهنگی موجود یا قابل ایجاد در فضاهای ورودی شهرها هستند. در ایجاد منظر فرهنگی قابل ادراک برای ورودی شهرگرگان ایجاد فضاهای مربوط به کشاورزی شهری و آگروتوریسم، ناظر را با تمام قوای حسی درگیر می‌نماید و ماندگاری و کیفیت امر هویت در ذهن او را بیشتر از زمانی می‌نماید که زمین‌های کشاورزی را از لابه‌لای حصارهای کشیده‌شده اطراف این زمین‌ها، رؤیت می‌نماید و یا زمانی که فرصت حضور برای گروه‌های مختلفی چون کودکان، زنان، مسافران، شهروندان و غیره با ایجاد فعالیت‌های گوناگون فراهم می‌شود، ضمن ایجاد و ارتقاء منظر فرهنگی همه شمول، امکان درک و لمس منظر فرهنگی و هویت در فضا بیشتر می‌شود.

مطالب فوق نشان می‌دهد، صرف وجود هویت در فضاهای ورودی شهرها کافی نیست؛ بلکه این هویت باید در فضا، قابل درک و لمس باشد. یکی از واژگانی که با هویت پیوند عمیقی دارد و در عین حال لمس و درک هویت در آن امکان‌پذیر است، منظر فرهنگی می‌باشد. منظر فرهنگی در یک طبقه‌بندی کلی قابل تقسیم به سه نوع طبیعی، انسانی و انسان‌ساخت می‌باشد. به‌طور کلی منظر فرهنگی در فضاهای ورودی شهر با اتخاذ تدابیری می‌تواند ورودی را بهتر در معرض درک ناظرین فضا قرار گیرد. توجه به قوای حسی و عقلی جامعه هدف، همه‌شمولی فضا و توجه به توانایی‌ها و نیازهای ناظر، محصوریت فضا، تعریف‌شدگی فضاها و ارتباط و به هم پیوستگی آن‌ها، تسلسل و توالی فضایی، تجسم‌پذیری،

سپاسگزاری

از راهنمایی‌های ارزشمند و همکاری‌های صمیمانه مهندس مروارید قاسمی کمال قدردانی می‌شود.

پی‌نوشت

1. Brody & Others
2. Santos & Others
3. Vischer
4. Jackson

References

- Atashinbar, M. (2010). The Continuity of Identity in Urban Landscape. *BAGH_E_NAZAR Journal*, 6(12), 45-56.
- Azari-Dehkordi, F. (2011). *Introducing Geo-Cultural Landscapes in Iran* (S-K Hong, J Wu, J-E Kim, N Nakagoshi, E.d.). Ecological Research Monographs Landscape Ecology in Asian Cultures, 55-67.
- Blumentrath, C., & Tveit, M.S. (2014). Visual Characteristics of Roads: A Literature Review of People's Perception and Norwegian Design Practice. *Transportation Research*, 59, 58-71.
- Danesh Pajouh, H., Taghi bakhsh, M., & Baba Mohammad, S. (2013). Cultural Heritage Landscape Conservation in the Context of Sustainable Spatial Settings. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 7(12), 891-901.
- Enache, C., & Craciun, C. (2013). The Role of the Landscape in the Identity Generation Process. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 92, 309-313.
- Gharib, F. (2003). Organizational Criteria and Urban Design Standards for City Entranc. *HONAR_HA_YE_ZIBA Journal*, 15, 28-41.
- Kaya, L.G. (2002). Cultural Landscape for Torism. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 4 (4), 54-60.
- Kazemi, A., & Behzadfar, M. (2013). Recognition of the System of Environmental Meanings in Historical Environments with Emphasis on the Social Changes of the Audience; Case Study: Sayghalan Neighborhood of Rasht. *Motaleat Shahri Journal*, 6, 75-87.
- Kimley-Horn, K., & Associates; Inc. (2009). Gateway Enhancement Plan; City of Franklin; Virginia.
- Komeyli, M. (2008). Urban Identity Cognition of Bandar-Abbas. *Soffeh Journal*, 17(46), 167-180.
- Lang, J. (2011). *Creating Architectural Theory the Role of Behavioral Sciences in Environmental Design* (A.R. Eynifar, Trans.). (5nd ed.). Tehran: Tehran University Publications.
- Mok, J.H., Landphair, H.C., & Naderi, J.R. (2006). Landscape Improvement Impacts on Roadside Safety in Texas. *Landscape and Urban Planning*, 78, 263-274.
- Naghizadeh, M. (2007). *Perception of Beauty Identity of City in the Light of Islamic thought*. Esfahan, Esfahan: Cultural and Recreational Organization of Isfahan Municipality.
- Naveh, Z. (1995). Interactions of Landscapes and Cultures. *Landscape and Urban Planning*, 32, 43-54.
- Nohl, W. (2001). Sustainable Landscape Use and Aesthetic Perception Preliminary Erflections on Futhere Landscape Aesthetics. *Landscape and Urban Planning*, 54, 223-237.
- Pakzad, J. (2011). *Design Guide for Urban Spaces in Iran*, (5nd Ed.). Tehran: Shahidi.
- Türkyılmaz, Ç.C. (2016). Interrelated Values of Cultural Landscapes of Human Settlements: Case of Istanbul. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 222, 502-509.